

МАРИЈА ЦРНИЋ ПЕЈОВИЋ

ПРИМАРНИ ИЗВОРИ У МАНАСТИРИМА И ЦРКВАМА, ЊИХОВ ЗНАЧАЈ, ЗАШТИТА И КОРИШЋЕЊЕ

О значају примарних извора за науку нема потребе овдје говорити. Стање архивске дјелатности у нашој Републици је доста лоше, али може се ипак рећи да је у посљедњих петнаестак година направљен корак напријед оснивањем Архива у Титограду и добијањем депоа ових дана, затим оснивањем општинског архива у Будви и Бару, као и Музејско-архивског центра у Даниловграду. Посебно је ових дана било пријатно имати у рукама трећи број *Архивских записа*, гласила архивских радника Црне Горе.

Због непокривености читаве територије архивском службом, а и слабог рада у неким дјеловима гдје и постоји, и данас нетрагом нестају безбројни вриједни документи не само наше прошлости, већ и нашег времена, које би требало да сачувамо за будућност.

О архивској дјелатности и значају ове службе не бих овом приликом више говорила, иако сматрам да би на сваком научном скупу, без обзира о којој се проблематици расправља, требало увијек да се да једно саопштење о архивској грађи за одређену проблематику, односно требало би стално подстицати и подсећати на значај архивске грађе, која није само извор за проучавање политичке, економске, друштвене и културне прошлости, већ би требало да буде и основна база приликом започињања било каквог пројекта, планирања.

Ако су некада манастири и цркве били главни центри у којима су се чували примарни извори нашега народа, развојем друштва ту улогу су већ давно, посебно у културном свијету, преузеле за то специјализоване институције — архиви.

Манастири и цркве су предмет интересовања архитеката, грађевинаца, историчара умјетности, па и археолога. Међутим, сакрални објекти нијесу довољно проучени, посебно њихова улога у друштвено-политичком животу одређеног насеља и краја. Треба рећи да су ови објекти ницали заједно са стаништима, али и нестајали заједно у многим похарама. Ипак, најчешћи трагови некадашњих насеља су, поред војних, сакрални објекти, јер је њима човјек увијек посвећивао највећу пажњу — вјерујући да су они мјесто одакле ће стићи физичка и духовна заштита од злих сила.

Ако знамо да је човјеков живот био неодољиво везан за цркву, ако је он ту налазио утјеху, тражио савјет, трајно биљежио рођење дјетета, склапао брак, чувао своје претке, природно је да о свему томе мора бити трагова у архивама манастира и цркава.

Може се слободно рећи да су се сва историјска, политичка и друштвена збивања, посредно или непосредно, посебно у даљој прошлости, преламала и стизала до народа преко свештеника за вријеме службе божје или ван ње. Народ се готово искључиво окупљао код манастира и цркава, па су се у црквеној порти доносиле одлуке које су биле одлучујуће за братство, племе, породицу, појединца или ширу заједницу. Ту је започињао и завршавао живот, ту се веселило и туговало. Црквена звона су оглашавала радост побједе, али и смрт, пожар и друге невоље.

Кад је тако, онда треба очекивати у црквеним архивима богату и разноврсну грађу која је често и једини примарни извор за одређену проблематику, па и једини примарни извор за одређену регију и вријеме.

Овдје не мислим говорити о архивској грађи која даје податке за историју цркве, настанак и развој сакралних објеката, што није ни мало занемарљиво, а што се често необјективно приказује. Желим говорити, прије свега, о примарним изворима који су настали у раду вјерских организација, а дају податке за изучавање прошлости, односно политичког, друштвеног, економског и културног живота.

Од историјских и друштвених околности, величине територије коју је покривао одређени манастир или црква, као и броја становника који су били усмјерени ка њима, од економске моћи одређене црквене организације, али и околног становништва, од положаја објекта у односу на комуникације, од културног нивоа средине, али посебно од свијести и културног нивоа житеља манастира и цркава: калуђера, фратара, свештеника и свећеника, зависи сачуваност, срећеност и доступност овим архивалијама.

У посљедњим деценијама политичко-друштвена клима није била наклоњена вјерским организацијама, па није било повољних околности за чување вриједне документације, али ни

брига око „свјетовних докумената“ „није, посебно у неким дјеловима Републике, била нимало боља“.

Недостатак кадрова, поред материјалних невоља, главни је узрочник што архивски радници нијесу до сада могли посветити већу пажњу пружању помоћи око сређивања, збрињавања и чувања архивске грађе настале у манастирима и црквама. Истина, било је и неоправданог неповјерења, а можда понекад и оправданог, код свештеника, те није могло доћи до тјешње сарадње цркве и архива на овом послу. Бројне парохијалне цркве гдје се ова грађа налази нијесу имале сталног свештеника, а бригу о цркви је водило једно или више лица, која нијесу могла, због разних околности, али и усљед њиховог културног нивоа схватити значај документације, па отуд нијесу могле бити сачуване од уништавања те драгоцјене архивалије.

Самим пописивањем архивске грађе у манастирима и црквама не би се извршила потпуна заштита, али и тај чин би био значајан, јер би се бар у датом моменту на неки начин, заштитио тај материјал. Самим сазнањем коликом, и којом се архивском грађом располаже донекле се обавезује ималац архивске грађе да води већу бригу о њој.

Архив Митрополије црногорско-приморске на Цетињу је вјероватно црквени архив у Црној Гори који је од стране научних радника највише коришћен. Он садржи богатство података за изучавање црногорског друштва од седамдесетих година прошлог вијека па до педесетих овога. Посебно значајне податке овај архив може пружити за изучавање приватног и породичног права. Радници Архива Црне Горе са Цетиња 1986. године извршили су попис и глобално сређивање ове документације која садржи већи број архивских фондова.

С обзиром на значај овог архива навешћемо архивске фондове који се чувају у Митрополији црногорско-приморској.

То су, прије свега, архивски фондови Митрополије црногорско-приморске, Цетиње и Захумско-рашке епархије, Никшића. Ту се чувају и архивски фондови парохија: цетињске, бајичко-доњокрајске, цеклинске, и конацијске, намјесништва и среског и архијерејског са Цетиња, као и протопрезвитеријата са Цетиња. Овдје се чува и архивска грађа конзисторија: Цетиња, Никшића, Пећи, затим црквеног суда Цетиња, цетињске богословије, епархијског управног одбора и црквено-општинског управног одбора са Цетиња. У збирци која садржи 29 фасцикли налазе се разна документа многих манастира (Податке израдила виши архивист Јелена Живковић за публикацију Архивски фондови и збирке у архивама и архивским публикација Југославије, књига, X, која је припремљена за штампу).

Попис архивске грађе у црквеним архивама извршили су радници Историјског архива Котор и исти објавили у Водичу кроз архивску грађу Историјског архива Котор, (Котор 1977.). Сзим пописом обухваћена је архивска грађа настала у раду о-

бје конфесије: католичке и православне на обалном подручју которске општине. Ова материја обухвата период од 1434. до 1975. године, а садржи осамдесет и девет архивских фондова и пет збирки. Најстарија архивска грађа налази се у бискупском архиву Котор који садржи 772 књиге и свеске, као и 1218 фасцикли и свежњева списа.

У свим архивама манастира и цркава овог подручја најбројније су књиге рођених, затим вјенчаних и умрлих. Сам њихов наслов говори о њиховој садржини, а за проучавање становништва, (етнички, морталитета, наталитета, социјалне структуре) ова документација је незамјенљива. Ови подаци за католичко становништво потичу од 1640, а за православно од 1717. године. За проучавање становништва са свих аспеката, а чему није поклоњена довољна пажња, значајне податке нам пружају и анаграфи којих у овим архивама има већи број. По количини грађе одмах послје матичних књига су списи. Тако у бискупском архиву имамо података за племићки staleж Котора, списе који се односе на културна друштва Будве, затим о Хрватском пјевачком друштву „Звонимир“ са Муа. Минеле-таксе на бродски терет се чувају у наджупској цркви св. Николе у Перасту и захватају временски период од 1635. до 1788. године (65 фасцикли). У цркви св. Ивана Крститеља, Глоговац — Пераст, чува се, поред осталог, Перашка хроника Јулија Баловића, препис „Госпин плач“ Николе Мазаровића, збирка народних пјесама Крста Мазаровића, приручник перашке наутике са почетка XVII вијека, разни подаци о Перасту, архивалије породице Бронза. У перашким црквама се чувају и архивалије (2 фасцикле) основне школе Пераст из XVIII и XIX вијека, као и четири фасцикле из рада школског надзорништва Котор из XIX вијека и списи општине Столив (3 фасцикле), од почетка XIX вијека до 1941. године.

У добротским црквама се, поред црквене архиве и матичних књига, налази и архивска грађа основне школе Доброта из XIX вијека и уписник Домаћинске школе Доброта за 1927. годину.

Слично је и са документацијом у црквама Прчања, гдје се чува и архивска грађа општине Прчањ и то записници општинског вијећа од 1797. до 1841. године, као и обрасци рада Поморске школе Прчањ. Збирка дукала и терминација које се односе на ову општину (препис је израђен 1709. године), захвата период од 1625 — 1731. године. Ту је и кореспонденција општине од 1801 — 1826. година, потврде трговачких путовања прчањских помораца објављених у периоду од 1764 — 1788. година, и архивалије из рада основне школе, три бродска дневника с краја XVII и прве половине XVIII вијека и друго.

У православним манастирима и црквама которског базена, чији је попис архивске грађе извршен од стране архивских радника Историјског архива Котор и објављен, као што смо на-

пријед навели, највећи дио чине матичне књиге, а затим кореспонденција, односно списи. Посебно је количински и по вриједности богат архив конзисторије бококторско-дубровачко-спичанске, а затим парохије Котор. Овдје треба рећи да су сачувани бројни записници са сједница управног одбора туторства цркава, што чини значајну архивску грађу. У архиву црквене општине Котор налазе се примарни извори који пружају приоритетне податке о просвјети, као и о културном животу Котора. То су архивалије о раду Српске мушке фондационе школе и Српске женске фондационе школе, као и о дјеловању Српског пјевачког друштва „Јединство“, једног од најстаријих у земљи, и Српске музике.

У манастиру Бања — Рисан, захваљујући игуманији која иако у поодмаклим годинама читав манастирски комплекс одржава у беспрекорном реду, водећи бригу и о архивалијама, које су смјештене у застакљеном ормару у једној од соба конака, ван утицаја влаге и прашине, истраживачима и научним радницима пружају се добри услови за рад. Међу овим материјалом налази се и лични архив архимандрита Дионисија Миковића, познатог истраживача прошлости Црне Горе, који је објавио десетине радова из црквене историје, етнографије, историје и других области. Овдје се, такођер, чува и један свежањ списа Фондационе школе Рисан.

У архиви православне парохије Рисан која обухвата, поред Рисна, и насеља: Морин, Убле и Кривошије највише је сачувано матичних књига рођених, вјенчаних и умрлих и то од 1823. до 1949. године, као и седам књига анаграфа из 1804, 1818, 1926, 1930. и 1933. године.

Треба нагласити да су драгоцен и приватни архиви бискупа Франа Учелинија, дон Ива Стјепчевића и дон Антона Милошевића који су својим објављеним радовима из прошлости Боке Которске оставили неизбрисив траг. Посебно је бискуп Учелини био цијењен код становника обје вјероисповјести. Ништа мање значајан је и приватни архив дон Ника Луковића који садржи кореспонденцију и радове овог познатог познаваоца прошлости Боке и аутора бројних радова.

У херцеговској општини најзначајније мјесто заузима манастир Савина, о чијим је умјетничким предметима и богатој библиотеци доста писано. Овим вриједностима, као и манастирској архивској грађи, у првој половини педесетих година пажњу је посвећивао тадашњи Завичајни музеј Херцег-Нови, па је тада извршен попис библиотеке и извјесног броја документације. Захваљујући томе знамо да се ту чува повеља цара Стевана Уроша, о даривању манастиру Милешеву, повеља деспота Високог Стефана, четири писма митрополита Саве Петровића, девет писама владике Петра I и писма Петра II Петровића Његоша. Значајна манастирска документација су и читуље, посебно познатих породица, као на примјер руског грофа, министра у Ру-

сији у доба Петра I Саве Владисавића. Манастирски архив садржи и матичне књиге савинске парохије и другу архивску грађу насталу током дјеловања манастира.

Након земљотреса при Самоуправној интересној заједници за културу и науку општине Херцег-Нови оформљена је 1985. године комисија састављена од стручних лица из установа културе Херцег-Новог која је обишла један дио цркава и извршила попис умјетничких предмета, рукописних и других црквених књига и архивске грађе. Попис архивске грађе извршила је архивист Радојка Миајловић, која ми је уступила материјал, те јој и овом приликом захваљујем. Преглед и попис архивске грађе извршен је у парохијалним црквама херцеговске ривијере и то: Св. Недјеље у Бјелским Крушевицама, св. Недјеље у Јошицама, парохије бјелско-крушевичке, у цркви св. Василија у Кумбору и у цркви св. Тројице у Кутима.

Највећи дио архивске грађе која је пописана чине матичне књиге, а затим документација о приходима и расходима цркве и њеном дјеловању. Распон година ове архивске грађе је од 1824. до 1963. године. Најбоље се чува документација у цркви св. Тројице у Кутима која је смјештена у ормару, а неке од ових књига су недавно укоричене, што је сигурно јединствен случај у овој области, као и да је за један дио израђена регеста.

Архивска грађа парохијалне цркве св. Срђа и Вакха у Подима налази се на депозиту код Архива Херцег-Новог, односно извршиће се архивска обрада тог материјала.

У жупском уреду у Херцег-Новом чува се архивска грађа од краја XVII вијека, прецизније од 1687. године. Не можемо нешто детаљније рећи о овој документацији, али нам је познато да је доста интегрално сачувана, да има матичне књиге које се, природно, односе на католичко становништво и да уз матичне књиге у православним црквама чини цјелину за свестрано проучавање популације овога краја.

О осталој архивској грађи која се налази у црквама општине Херцег-Нови не можемо дати никакве податке сем за материјал који се налази у Архиву Херцег-Новог, о чему ће бити ријечи касније. У напријед поменутој публикацији Архивски записи бр. 3, архивиста Архива Бар Јасмина Растодер нас је веома прецизно и концизно обавијестила о архивском фонду барске надбискупије и примасије српске. Читав рад проткан је подацима о историјату ове црквене институције, њеном дјеловању, као и о личностима које су стајале на њеном челу. С обзиром да ће о овоме на овом скупу дати саопштење ауторка поменутог рада нема потребе о овим примарним изворима говорити.

На основу разговора са др. Божидаром Шекуларцем, добрим познаваоцем стања архивске грађе у манастирима, даћемо још неколико података, посебно за сјеверни дио Црне Горе, гдје је архивска служба доста лоше организована.

У манастиру Режевићима игуман Макарије о документацији која је сачувана до његовог доласка, као и насталој током његовог боравка у манастиру, води дужну бригу.

У манастиру Прасквици архивска грађа може да датира само од 1812. године јер документација настала раније запаљена је те године од стране Француза.

Из манастира Дуге у Братоножићима сав архивски материјал пренесен је 1883. године у цркву св. Ђорђа у Титограду гдје је током рата страдао.

Заштита и срећеност архивске грађе у Иванграду је у лошем стању. Зна се да је својевремено та документација камионом пренесена за Бијело Поље и да је тада архивска грађа настала у раду црквених организација, као и многа друга, уништена.

По мишљењу нашег саговорника, којем се и овом приликом захваљујемо, најбоље се у сјеверном дијелу Црне Горе чувају архивалије у манастиру св. Тројице у Пљевљима и у цркви Никољац у Бијелом Пољу.

Замољени смо од стране саговорника да скренемо пажњу на архивалије у цркви св. Ђорђа у Гусињу, које је прије двије године видио у црквеној порти бачене на гомилу. О значају ове документације у овој цркви и крају, гдје нема друге архивске грађе, не треба много говорити.

Из напријед изнесеног сазнали смо да се знатан дио архивске грађе настале радом свјетовних органа налази у црквеним институцијама. Исто тако знатан дио архивске грађе црквене провинције је институционално заштићен, што значи да је смјештен у архивама. Информацију о томе пружа нам публикација Архивски фондови и збирке у архивама и архивским оделењима Југославије, објављена у девет томова, која даје преглед цјелокупне архивске грађе, количину сваког фонда, њену временску обухватност, као и степен срећености, са стањем крајем осамдесетих година. За штампу је припремљен и десети том који треба да допуну архивске грађе свих архива Југославије са истим подацима као и у претходних девет томова, али са стањем закључно са 1986. годином.

У бројним архивима широм земље налази се архивска грађа црквене провинције, те ћемо дати само у најкраћим цртама податке и то за све Републике азбучним редом, вјерујући да ови подаци могу макар да нас натјерају да размислимо шта би требало радити у нашој Републици на овом плану да би бар донекле ублажили посљедице небриге. Због тога што је тако велики број покретног споменичког фонда нетрагом нестао, покушајмо бар заштитити онај који треба да оставимо будућим генерацијама, без обзира на провинцију.

У Босни и Херцеговини дјелује девет архивских институција, а у три се налази архивска грађа настала радом вјерских институција три концесије.

Цијела територија Покрајине Војводине још од 1946. године обухваћена је дјелатношћу архивске службе. На тој територији дјелује десет архива међуопштинског значаја и архив Српске академије наука. У већини архива чувају се и архивски фондови црквене провиниенције. У Сремским Карловцима ради Архив српске академије наука који чува, сређује и обрађује архивску грађу насталу радом Карловачке патријаршије.

У Македонији, чија је територија такођер, као и осталих Република, сем наше, покривена архивском службом, сви архиви, сем Академије, имају и архивску грађу насталу радом црквених институција, како православне тако и исламске конфесије. Тако, на примјер, Архив Македоније има 223 архивска фонда која садрже вриједну документацију насталу по манастирима и црквама, као и џамијама, а илустрације ради кажимо да архив Штипа има 18 оваквих архивских фондова.

На Косову дјелује десет архива и два архивска одјељења, али само Архив Косова у Приштини има три архивска фонда о коме је овдје ријеч.

У Словенији од девет архива седам њих чува архивску грађу која је предмет нашег интересовања, а чини је 165 архивских фондова.

На територији Србије, без покрајина, дјелује деветнаест архива и два одјељења (нијесу урачунати савезни архиви). У једанаест архива и једном архивском одјељењу чува се архивска грађа црквене провиниенције, истина са малим бројем архивских фондова, свега тридесет и пет.

У поменутој публикацији дат је преглед за тринаест архива и три архивска одјељења Републике Хрватске од којих шест архива и једно одјељење имају и архивску грађу која је предмет нашег интересовања, а која је сврстана у шездесет и три архивска фонда. Највећи дио ове грађе настао је радом католичке конфесије, али и православне, па се тако у задарском архиву налази архивска грађа православне епархије Задар која броји 225 књига и 230 свежњева. Ова Република у овом погледу заузима посебно мјесто стога што је дат попис архивске грађе надбискупија, редовничких провинција и самостана, што чини шездесет и један архив, (нијесу израђени пописи архивске грађе по жупним црквама). Иако није предмет ове теме, није сувишно рећи да је у попису архивске грађе Хрватске извршен и попис архивских фондова који се чувају у разним институцијама: музејима, библиотекама, институтима. У осталим републикама није извршен овакав попис јер већина архивске грађе ван архива није сређена.

У нашој Републици има данас осам архива (без Архива за раднички покрет при Историјском институту) и два архивска, условно речено, одјељења (при Музејима Цетиње и Документационо-музејски центар у Даниловграду). У три архива није извршен попис архивских фондова. Тако у Архиву Титограда

због непосједовања простора за депо ни нема архивских фондова, док у Иванграду тај посао није обављен због неповољних кадровских могућности, као и просторних. Архив Бара је тек недавно отворен те се није ни могао обавити попис архивских фондова. Од осталих пет архива који су извршили попис архивских фондова у два се налази пет архивских фондова црквене провиниенције. То су Историјски архив Котор и Архив Херцег-Новога.

Због специфичности и интересантности навешћемо још неке податке за одређену регију и тему, иако нијесу примарни извори у првом значењу те ријечи, односно нијесу архивска грађа. Наш познати научник и архивиста Милош Милошевић још 1968. године својим радом Специфични архиви Боке на сребру, платну и камену (Стварање, Титоград 1968) скренуо је пажњу на, како он рече, специфичне архиве који се чувају у појединим црквама Боке, у овом случају у цркви Госпе од Шкрпеља код Пераста. Ради се о умјетничким и занатским дјелима, вотивним предметима, који својим ликовним представама, па и записима, затим својом бројношћу и темама омогућавају да дођемо до многих података којих у архивској грађи нема или их има недовољно. Сребрних и мједених плочица у овој цркви има око двије хиљаде, што чини да је ово највећа збирка ове врсте, не само у Југославији, него вјероватно и у свијету. Додајмо само да је 1624. године 600 плочица однесено од стране алжирских пирата. Најстарија група ових вотивних предмета потиче из друге половине XVII вијека. На појединим од ових предмета веома упечатљиво, пластично, готово реално приказани су догађаји везани за борбу са пиратима, као и временске непогоде на мору. Ријечи исписане на папиру никада не би могле тако јасно, па чак и прецизно дочарати невоље бродоломника, врсту брода и др. Проучавајући ове вотивне предмете историчар Мито Монтани назвао је ову збирку архив помораца и био је сасвим у праву, поготово што на овим плочицама често има и записа.

Својеврсна архивска грађа су и записи урезани оштрим предметом на зидовима цркве Манастира Мораче, гдје се могу прочитати тачни датуми многих историјских збивања у том крају и шире. (Ово је речено у једној телевизијској емисији Црне Горе новембра 1990. године. Пошто нијесам пратила емисију од почетка, не могу рећи ни њен тачан назив).

Ја бих својеврсним архивом назвала и гробља, али не она из најстаријих времена, што спада у област изучавања археолога. Овдје не мислим само на епитафе, већ на све надгробне плоче, нарочито из XIX и прве половине XX вијека. Поред имена изумрлих породица, хералдичких знакова, ту се може наћи и велики број ликовних представа које нам казују занимање умрлог, али и однос наших предака према животу и смрти. Посебно драгоцјене податке о умјетничким способностима самоуких сеоских клесара, о антрополошким одликама становништва,

ношњи и другом пружају нам сеоска гробља која нетрагом нестају. Такви подаци не могу се наћи ни у најбоље сачуваним документима. На жалост и ово је једно од незаораних поља наше прошлости.

На основу напријед изложеног може се схватити богатство архивске грађе која се чува у манастирима, самостанима, црквама, наравно и цамијама (о томе нијесам могла доћи до неких података). Огроман број књига, фасцикли и свезњева списа (којих је, на примјер, само у которском базену пописано седам стотина) садржи непроцјењиве податке за XVII, XVIII, XIX и прву половину XX вијека, а који се ни на једном другом мјесту не могу наћи, јер су само у оквиру црквених организација и настали.

Треба рећи да документација парохијалних цркава и жупа даје ненадокнадиве податке, не само за демографска истраживања, просвјетни и културни живот, економске и политичке прилике, већ и за историју здравства (на примјер, преко свештеника се водила брига о цијепљењу дјете). Ако бисмо само користили податке које нам пружају расписи виших црквених власти, могли бисмо сагледати схватања и понашања људи одређеног времена и регије. Тако су, на примјер, црквене власти покушавале спријечити прекомјерно трошење приликом свадби и сахрана, или сузбити многе празновјерице.

Ово саопштење дато је с намјером да се покушају вредновати примарни извори настали у раду црквених организација и да се скрене пажња на неопходну и неодложиву заштиту овог споменичког фонда наше Републике. Неоспорно је да су архиви на Приморју и на Цетињу добили веома повољне, да не кажемо оптималне услове за рад, уз повећање архивског стручног кадра, а и дугогодишњи рад архивских радника показује резултате, па се значај ових институција у многим друштвеним срединама наше Републике све више схвата и цијени, те имаоци архивске грађе све више сарађују са архивским радницима на заједничком послу.

Вјеровати је да ће због позитивних чинилаца којих је сваки даном све више у архивској дјелатности, као и због позитивнијег односа према цркви, започети тјешња сарадња између архива и цркве на заједничком послу: очувања, заштите и сређивања архивске грађе настале у раду вјерских организација, без обзира на конфесијску припадност.

Овдје не мислимо да треба архивску грађу преносити у архиве, иако би путем депозита то требало обавити у оним случајевима кад се на други начин не може сигурно и трајно заштитити. То говоримо стога што сматрамо да би највећи дио ове архивске грађе која се сада налази у бројним архивама широм Југославије сигурно нетрагом нестао да није био под стручним надзором.

Можда би било корисно, не само за науку, него и за црквене организације, да се ова архивска грађа смјести у одређеном центру појединог региона (центар би се одабрао на основу историјских чинилаца, материјалних и просторних, као и кадровских могућности), односно да се архивска грађа сеоских, парохијалних цркава смјести при вишим црквеним инстанцама.

Надајмо се да ће црквене власти и архивски радници наћи начина да овај споменички фонд, који је успио да одоли бројним природним недаћама, рушилачкој људској стихији — ратовима, као и људској немарности, односно некултури и недовољној свијести о вриједности ових примарних извора, заштити и валоризује.

Овдје не треба изоставити и улогу научних радника који своје научне радове треба да првенствено базирају на примарним изворима, не заобилазећи ни оне црквене провиниенције када их на то упућује проблематика њиховог интересовања и тиме допринесу да се ова архивска грађа заштити, среди, и кроз њихове радове валоризује.

Marija Crnić Pejović

PRIMARY SOURCES IN MONASTERIES AND CHURCHES THEIR IMPORTANCE, PRESERVATION AND UTILIZATION

S u m m a r y

It may be said that all historical, political and social events, particularly in the further past, either directly or indirectly, were connected to or reached the people through their priests during the mass or in some other way. The church yard was the place where decisions of great importance for the phratry, tribe or family, individuals or community were made. If this fact is accepted as true, it is obvious that the church archives must contain a variety of documents, often the only primary sources for certain issues, even the only primary sources about certain areas or periods.

This paper deals with the archival materials produced within the activities of religious communities supplying data important for the study of its past, that is its political and social, economic and cultural life.

In some parts of our Republic the archivalia of ecclesiastical provenance has been listed or filed in archival institutions, but a great deal is still in monasteries and churches without proper protection and out of the reach of scientific study.

In our opinion scientists, archivists and church authorities should make mutual efforts to protect and archivistically process and present to the public those crucial data about our past produced within the religious organizations.

